

У період енеоліту (у мідно-кам'яну добу):

- скотарство поступово відокремлюється від хліборобства;
- скотарство набуває кочового характеру;
- поруч з кам'яними знаряддями праці почали виготовляти мідні;
- інтенсивно розвивається хліборобство та осіле скотарство.

Найвідомішою культурою хліборобів є трипільська культура. До культур кочових скотарів доби енеоліту належить середньостогівська культура.

Довідка. Енеоліт (V — початок II тис. до н. е.). У V тис. до н. е. людина відкрила мідь, проте все ще досить значну роль у господарстві відігравав камінь.

Трипільська культура (IV—II тис. до н. е.)

**Розквіт
родового ладу
(IV—II тис. до н. е.)**

У зазначений період досягли значного розвитку хліборобські племена Правобережної України та Молдови. Культура цих стародавніх хліборобів відома нам під назвою *трипільської* (за назвою

с. Трипілья на Київщині, де їхні стоянки досліджено вперше). Її відкрив Вікентій Хвойка 1893 року. Справжню сенсацію у світі викликали знайдені гончарні вироби трипільців.

Науковці знайшли всього понад тисячу трипільських поселень, серед них і в басейні Дністра, на території сучасної Тернопільської області. Існує припущення, що у формуванні цієї культури взяли участь і деякі з буго-дністровських племен. Культура трипільців була дуже схожа на культуру Кукутені, що існувала на території сучасної Румунії (назва походить від сучасного с. Кукутені, де цю культуру досліджено вперше).

Ареал розселення. Спочатку племена цієї культури розселилися по берегах Південного Бугу й Дністра. Звідси розселення відбувалося на північ та схід, але на лівому березі Дніпра оселилася дуже незначна кількість племен трипільської культури. На півночі межа розселення пролягла трохи південніше від сучасних кордонів України. Західна межа

Вікентій Хвойка
(1850—1914)

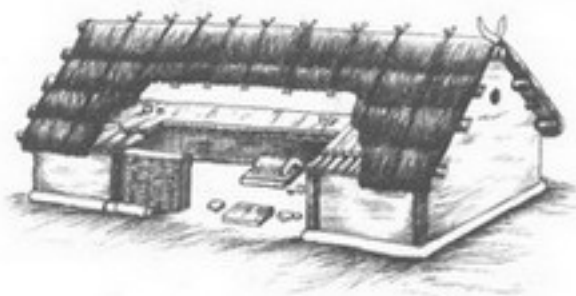
Український археолог. Жив і працював у Києві. Відкрив і дослідив пам'ятки трипільської культури. Вивчав археологічні знахідки доби Київської Русі. Досліджував скіфські городища.

розселення проходила по річці Стир, проте деякі племена оселилися в межиріччі Стиру й Західного Бугу. Деякі групи трипільців, що жили на території сучасної Молдови, дійшли до північного узбережжя Чорного моря.

У всі часи свого існування трипільці розселялися досить нерівномірно, і тому поряд з густонаселеними районами були й зовсім незаселені.

Суспільний лад. У трипільців основою суспільного ладу були *родові традиції*. Великі сім'ї об'єднувалися в роди, а роди, у свою чергу, — у племена; у племені могло бути кілька найстарших родів, навколо яких гуртувалися молодші. У поселеннях жили вихідці з різних родів, оскільки шлюби між членами одного роду були заборонені. На пізньому етапі існування трипільської культури почали з'являтися *союзи племен*. Учені не можуть однозначно сказати, був у трипільців матріархат чи патріархат. Відомо, що в повсякденному житті зростала роль чоловіка, проте й далі жінка відігравала роль охоронниці сімейного вогнища та давніх традицій. Поступово відбувався процес розшарування суспільства, стали виділятися сім'ї, що володіли значною кількістю майна. На думку істориків, у цей час на чолі племені стояв старійшина, який керував суспільним та господарським життям.

Господарське життя і побут. На початку свого існування трипільці утворювали невеликі поселення (зазвичай уздовж берега річки), кількість будинків у яких не перевищувала десяти. У цей час будинки трипільців були двох типів — легкі наземні та заглиблені в землю напівземлянки, у

Трипільське житло

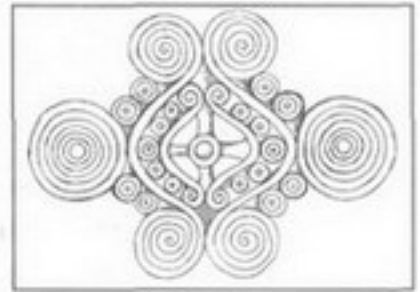
яких жили взимку. Оселі опалювалися вогнищами, для яких споруджувалися печі.

Поступово населення збільшувалося, трипільські поселення вже складалися з кількох десятків жител і господарських споруд, розташованих рядами або колами. Будівлі споруджували на зручних для оборони важкодоступних місцях на берегах річок, схилах долин, різних підвищеннях. З часом

у трипільців виникають великі поселення, схожі на міста (250–400 га). Історики вважають, що в них проживало по 10–20 тис. осіб. Будівлі будували з дерева, вони мали кілька приміщень. У кожному з цих приміщень обов'язковими були жертвник і глиняна піч. На думку дослідників, будівлі поділялися на дві частини: нижня використовувалася для господар-

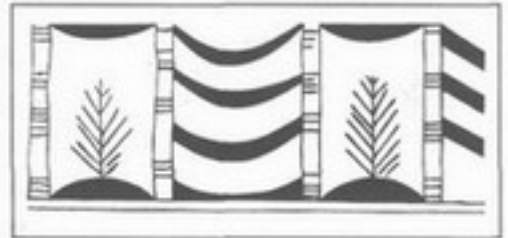
ських потреб, а верхня — для житла. Підлогу своїх осель трипільці робили з глини, а стіни зазвичай розмальовували фарбами.

Основним заняттям трипільців було хліборобство. Вони вирощували пшеницю, ячмінь, просо, коноплі, бобові культури. Для обробітку землі використовували мотики з кам'яним або роговим наконечником. Землю зорювали дерев'яним ралом, використовуючи волів. Крім хліборобства, трипільці знали й скотарство (розводили велику й дрібну рогату худобу, коней тощо). Коли земля виснажувалася й урожаї знижувалися, трипільці покидали старе поселення й будували нове. Крім високого рівня хліборобства, трипільці досягли великої майстерності в гончарстві, виготовленні глиняного посуду. Вони залишили унікальну мальовану кераміку з використанням червоних, чорних та жовтих фарб.

Глиняна пластика трипільської культури

Керамічний посуд винайшла жінка. Це була частина її домашнього господарства. Жінки ж були й першими гончарами. Про це дослідники дізналися, обстежуючи давню кераміку: на ній назавжди лишилися відбитки тендітних жіночих пальців.

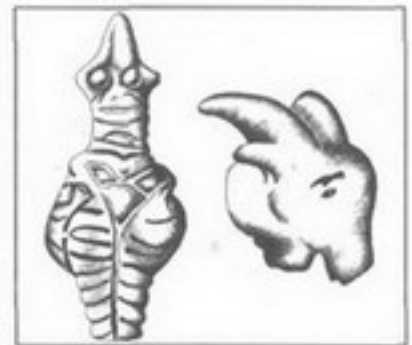

Орнамент на трипільській кераміці

Висока культура хліборобів-гончарів проіснувала 15 століть. Гончарство в ті часи було синонімом багатства.

Трипільці обробляли шкури тварин, пряли, ткали, виготовляли одяг та взуття.

Релігія та мистецтво. Релігійні вірування трипільців були досить складними. Як і в багатьох первісних племен, у них існувала віра в потойбічний світ, а також поклоніння певному божеству, віра в духів-покровителів. Оскільки головним заняттям трипільців було хліборобство, то відповідно й головним божеством була богиня родючості. Образи деяких тварин та природних явищ лягли в основу міфів трипільців. У трипільців існував культ бика (символізував сонце і чоловічу силу) та змія (символ охоронця дому).

Антропоморфна та зооморфна фігурки трипільської культури

На трипільських стоянках були знайдені моделі жител, фігурки тварин, жіночі статуетки. Більшість із цих фігурок використовувалася під час свят

та релігійних обрядів. Учені вважають, що вони символізували родючість та господарський добробут стародавніх хліборобів. Жіночі статуетки виконували роль покровительок домашнього вогнища та оберегів від злих духів.

У мистецтві трипільці дуже часто зверталися до образу матері, але всі зображення були дуже примітивними, лише деякі з них мали в собі риси реалістичності.

Причини зникнення трипільської культури на рубежі 2000 року до н. е. остаточно не з'ясовані. За однією з версій, вона зникла під тиском воєнничих кочівників.

Середньостогівська культура (IV–III тис. до н. е.)

Племена *середньостогівської культури* з'явилися в Україні в IV тис. до н. е. й проіснували тут до початку III тис. до н. е. Основним заняттям представників цих племен було конярство. Дослідники довели, що саме ці племена першими у світі стали використовувати коня для верхової їзди. Крім цього, від цих племен у Європі поширився шнуровий орнамент, яким середньостогівці прикрашали свій посуд.

Матеріали
середньостогівської
культури

Досліджувати середньостогівську культуру допомагають кургани, які населення насипало над могилами своїх вождів та знаті.

Зміни, що відбулися в суспільстві з появою та використанням металів:

Зміни, що відбулися в суспільстві з появою та використанням металів:

Довідка. На території сучасної України кам'яний вік змінився добою бронзи (кінець III тис. до н. е. — початок I тис. до н. е.). Бронза — перший штучний метал, який отримували шляхом сплаву міді та олова.

- удосконалилися знаряддя праці;
- збільшилася продуктивність праці;
- розвинулася приватна власність;
- почався розклад первісного суспільства й поступовий перехід до сусідської общини.

Занепад родового ладу (кін. III–I тис. до н. е.)

Занепад родового ладу збігся з початком доби *патріархальної родової общини* (від грецьких слів *patros* — батько і *arche* — влада). Головну роль у суспільному та господарському житті став відігравати чоловік.